کرچک (خِروَع)

زیرگروه گیاهان دارویی و داروسازی طب سنتی گروه حکمت، طب اسلامی و طب سنّتی، فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران

Ricinus communis

چکیده

کرچک که در طب سنتی به نام خِروَع و بیدانجیر معروف است، گیاهی است یک تا چند ساله به رنگ سبز تا قرمز، بدون کرک به ارتفاع۱ تا ۴ متر، با ساقه‌های آن ضخیم توخالی و برگ‌های پنجه‌ای با دمبرگ بلند. میوه آن پوشیده از خارهای نرم و دانه‌های آن لوبیایی و دارای خطوط تیره و پر چرب است. در طب سنتی ایران به عنوان مسهل قوی اخلاط بارده شناخته شده و جهت درمان بیماری‌های ناشی از غلبه اخلاط سرد و همچنین تقویت احشاء کاربرد دارد. مشخصات ذکر شده در منابع طب سنتی با مشخصات گیاه کرچک با نام علمی *Ricinus communis* L. مطابقت دارد.

مقدمه:

کرچک که در منابع طب سنتی به نام خِروَع[1] ذکر شده که یکی از گیاهان تیره فرفیون (Euphorbiaceae) است که در بسیاری از نقاط ایران به صورت کاشته شده دیده می‌شود. کرچک گیاهی است اغلب یکساله، ولی در نقاط مرطوب و یا زمین‌های کشاورزی تحت آبیاری مداوم به صورت چندین ساله نیز وجود دارد. برگ‌های پنجه‌ای به رنگ‌های سبز تا قرمز، ساقه توخالی و ضخیم، گل‌های خوشه‌ای، میوه‌های دارای خارهای بلند و نرم و دانه‌های لوبیایی‌شکل با خطوط تیره از مشخصات عمده کرچک است. در منابع طب سنتی طبیعت گرم و خشک در درجه دوم برای آن ذکر شده و از افعال آن به مُحلّل[2]، جالی[3]، ملیّن عصب، مسهل قوی خلط سرد، مُنقّی[4] عروق، مقوی اعضا، مدر حیض و مخرج مَشیمه[5] اشاره شده است.

سیری در منابع گذشته:

کرچک درختی کوچک‌تر از درخت انجیر و برگ آن شبیه به برگ درخت چنار ولی نرم‌تر و مایل به سیاه است. ساقه و شاخه‌هایش مانند نی توخالی است. میوه آن خاردار، خوشه‌دار، مدور و تخم آن به اندازه دانه قهوه و پوست آن خال‌دار و شبیه به کنه و مغز آن سفید و پر روغن است. محل رویش آن سرزمین‌های معتدل است (۱، ۲).

در مورد خاستگاه کرچک بین پژوهشگران اختلاف نظر وجود دارد. در این میان از حبشه، مصر، مناطق استوایی، جنوب آسیا و هند نام برده شده است؛ اما شواهد یافت شده نشان می‌دهد مصریان باستان در ۴۰۰۰ سال قبل از میلاد از آن

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-06]

به عنوان روغن چراغ استفاده می‌کرده‌اند. هرودت در ۴۰۰ سال قبل از میلاد به کاربرد آن اشاره داشته و پلینی نیز آن را به عنوان ملین توصیف کرده است (۳).

طبیعت آن گرم و خشک در آخر درجه دوم است (۲). دانه کرچک محلل، جالی، ملیّن عصب و مسهل قوی خلط سرد و منقّی عروق و مقوّی اعضاء و مدرّ حیض و مخرج مشیمه است (۴-۶). آشامیدن ساییده مغز سی عدد دانه آن مسهل بلغم و مرّه۶ و رطوبت مایی است و باعث ایجاد حالت تهوع و تحریک قی می‌شود. به همین دلیل باعث سستی شدید معده می‌شود (۴، ۵). دانه کرچک دارای خاصیت ذوب‌کنندگی، رقیق کردن، لطیف کردن و تقویت اعضا است (۴). برای امراض بارده و قولنج[۷] و فالج[۸] و لقوه و رعشه و درد مفاصل ناشی از رطوبات و تنگی نفس و سرفه بارد مفید است (۲، ۵، ۷). دانه کرچک هر نوع سفتی را نرم می‌کند (۷). ضماد[۹] کوبیده دانه کرچک جهت زگیل و اورام بلغمی و درد آن نافع است. همچنین ضماد آن با سرکه برای تسکین ورم‌های پستان پس از وضع حمل و نیز نقرس و باد سرخ[۱۰] مفید است (۴).

برگ کرچک محلل و جالی و مسهل است، ولی ضعیف‌تر از دانه است (۲، ۴). قوت تریاقیت برگ بیشتر از دانه است و آشامیدن عصاره تازه آن مدر و قی کردن بدان جهت رفع سم بارد بیش[۱۱] و افیون و امثال اینها نافع است (۲). ضماد مطبوخ برگ آن برای نقرس بارد و درد مفاصل نافع است (۵).

پوست ریشه آن جهت رفع دل پیچه و گشودن مجاری و سدد[۱۲] کاربرد است (۲).

روغن کرچک از روغن زیتون گرم‌تر و لطیف‌تر است (۷) و خاصیت تحلیل بیشتری دارد (۵). قی‌آور و مسکن وجع الفؤاد[۱۳] بارد است (۶). طلای[۱۴] آن جهت نرم کردن صلابت‌ها، برص[۱۵]، ورم مقعد، رفع آثار کبودی جلد و درد گوش نافع است (۴، ۶، ۸).

دانه کرچک مرخی[۱۶] و مسقط اشتها و موجب کَرب[۱۷] و غثیان و قی و مصلحش کتیرا و مصطکی و نعناست (۲، ۶).

در منابع معتبر سنتی، نام‌های متفاوتی برای کرچک ذکر شده که مهم‌ترین آنها به شرح زیر است:

عربی: خروع

فارسی: بیدانجیر، دانه آن را به شیرازی کنتو نامند.

یونانی: سورفیرس و سوقیروس، فسقی و فسقین، قیقی، قیموسارقوس

سریانی: دانه آن را قراری نامند

رومی: طمر، طمورا

ترکی: کرچک

هندی: درخت آن را ارند و دانه آن را ارندی نامند. (۲)

کرچک

نام علمی: *Ricinus communis* L.

نام تیره: فرفیون (Euphorbiaceae)

نام انگلیسی: Castor

مشخصات گیاهشناسی: گیاهی است علفی یکساله (در مناطق گرم و مرطوب چند ساله) به رنگ سبز کلمی (در اغلب موارد کاملاً قرمز رنگ) بدون کرک، به ارتفاع ۱ تا ۵ متر. ساقه‌های آن راست و در بخش فوقانی پرشاخه، ضخیم، توخالی. برگ‌های آن به طول ۶ تا ۲۵ سانتی‌متر یا بیشتر با دمبرگ بلند، پهنک برگ دارای ۷ تا ۱۱ لوب و لوب‌های تخم‌مرغی- سرنیزه‌ای، دندانه‌دار. گل‌های آن به صورت گل آذین خوشه‌ای محوری یا انتهایی به دو صورت، گل‌های نر به طول یک سانتی‌متر با گلپوش ۳ تا ۵ لوبی و پرچم‌های متعدد و گل‌های ماده حدود یک سانتی‌متر با گلپوش پنج لوبی، ریزان و دارای تخمدان سه حجره‌ای، کروی یا تخم مرغی. میوه آن به طول یک سانتی متر یا بیشتر با پوسته سخت و دارای زواید خار و تیغی‌شکل، دانه‌ها لوبیایی‌شکل و دارای نقش و نگار بنفش رنگ هستند.

پراکنش در جهان: جنوب و غرب اروپا، ترکیه، ایران، افغانستان، آسیای گرم و مرطوب، آفریقا و جنوب امریکا.

پراکنش در ایران: به صورت کاشته شده در بیشتر نقاط ایران. استان‌های تهران، گیلان، مازندران، یزد، خوزستان، بوشهر، هرمزگان، بلوچستان (۹ و ۱۰).

موارد مصرف امروزی: کاربرد خوراکی روغن حاصل از دانه کرچک در موارد متعددی مطرح است که مهم‌ترین آنها شامل درمان یبوست حاد، التهاب روده، دفع کرم‌های روده‌ای

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-06]

است. ترکیب ریسینولئیک اسید موجود در روغن حاصل از دانه کرچک به عنوان یک ترکیب ضد جذب و محرک ترشح، عامل اصلی اثر ملین آن است. همچنین از این فراورده طبیعی در درمان التهاب ناشی از اختلالات پوستی، آبسه، کورک، دمل و نیز التهاب گوش میانی و حتی در ترکیب ضمادهای سردرد به صورت موضعی استفاده می‌شود. گر چه برخی از این موارد مصرف در روند درمان مطرح هستند، ولی مطالعات بالینی در خصوص اثرات فوق الذکر در دسترس نیست (۱۱).

نتیجه‌گیری:

در منابع طب سنتی نام خروع و بیدانجیر را برای کرچک ذکر کرده‌اند. در این تحقیق با مطابقت دادن شرح ماهیت و افعال ذکر شده در منابع طب سنتی با شرح گیاهشناسی و موارد مصرف جدید این‌طور نتیجه‌گیری شد که خروع همان دانه‌های کرچک با نام علمی *Ricinus communis* L. است.

پی‌نوشت‌ها:

۱. خِروَع: کرچک با مدخل خروع در منابع طب سنتی آورده شده است

۲. مُحلّل: تحلیل برنده

۳. جالی: جلا دهنده

۴. مُنقّی: پاک‌کننده

۵. مشیمه: جفت جنین

۶. مِرَّه: در لغت به معنی قوّت و شدّت است؛ بر صفرا اطلاق می‌شود از آن جهت که آن قوی‌ترین خلط‌هاست و بر سوداء نیز، از جهت آنکه صلابت و ثباتش از سایر اخلاط بیشتر است.

۷. قولَنج: بیماری دردناک در روده بزرگ که خروج مدفوع و باد را مشکل می‌سازد.

۸. فالَج: فلج

۹. ضِماد: آنچه غلیظ القوام که مایع و نرم باشد بر عضو بمالند و یا بر او بندند اعم از آنکه موم و روغن داشته باشد و یا نداشته باشد.

۱۰. باد سرخ: سرخی مفرط که از غلبه خون بر رخ و سایر اندام‌ها ظاهر شود.

۱۱. بیش: آقونیطون هندی (Aconitum ferox)

۱۲. سُدَد: جمع سُدّه به معنی گرفتگی یا بسته شدن هریک از مجاری یا رگ‌های بدن

۱۳. وجع الفُواد: درد فم معده

۱۴. طِلا: دوایی رقیق که بر عضو بمالند.

۱۵. بَرَص: پیسی

۱۶. مُرخی: سست‌کننده

۱۷. کَرب: دل آشوب

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-06]

References:

۱ . ابن النفیس قرشی، علی بن ابی الحزم. الشامل فی الصناعه الطبیه. ج.دهم. موسسه ی مطالعات تاریخ پزشکی، طب سنتی و مکمل. تهران. ص.۲۵۷

۲ . عقیلی خراسانی، محمدحسین. مخزن الادویه. تحقیق و تصحیح: محمدرضا شمس اردکانی، روجا رحیمی، فاطمه فرجادمند. تهران: اندیشه ظهوربا همکاری دانشگاه علوم پزشکی تهران، ۱۳۸۹، ص.۳۵٦

3. Scarpa A, Guerci A. Various uses of the castor oil plant (*Ricinus communis* L.) a review. Journal of Ethno pharmacology, 5 (1982) 117 – 137.

٤ . رازی، محمد بن زکریا ، الحاوی فی الطب. جلد بیستم، تهران: فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸٤، صص.۲۳۱-۲۳۰

٥ . ابن بیطار، عبدا... بن احمد، الجامع لمفردات الادویه و الاغذیه، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱٤۱۲ ه.ق، ص.۳۱۹

٦ . حکیم مومن، سید محمد مومن بن محمد زمان، تحفه المونین، تحقیق و تصحیح: موسسه احیای طب طبیعی، قم: نور وحی، ۱۳۹۰، ص.۳۵۱

۷ . هروی، موفق الدین ابومنصور ، الابنیه عن الحقایق الادویه، تحقیق و تصحیح: احمد بهمنیار، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳٤٦، ص.۱۳۰

۸ . ابن سینا، حسین بن عبد ا...، قانون فی الطب، بیروت: دار احیا التراث العربی، ۱٤۲٦ ه. ق، جلد دوم: ص. ۱۸٤

۹ . قهرمان. احمد. فلور ایران: موسسه تحقیقات جنگلها و مراتع و دانشگاه تهران. تهران. ۱۹۹۹. جلد نوزدهم. شماره ۲۳٤۸

۱۰ . مظفریان، ولی ا...، شناخت گیاهان دارویی و معطر، تهران، فرهنگ معاصر، ۱۳۹۱. ص ٤۰۱

۱۱ . امامی ا. و همکاران، کتاب مرجع گیاهان دارویی، مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی ایران، جلد دوم، صص. ، ۱۳۹۲.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-06]